
Kvinnor emellan

Lesbiskt begär i svenskspråkig skönlitteratur från 1980-talet

Corinna Müller

Något som ännu saknas i den svenska litteraturhistorieskrivningen är ett större översiktsverk som belyser hur lesbiskt begär har gestaltats i den svenskspråkiga litteraturen, dess roll, funktion och innebörd, och hur denna gestaltning har förändrats över tid. Visserligen finns det specialstudier, ett flertal uppsatser, artiklar samt en och annan avhandling att tillgå, men till största del återstår detta vida fält att utforskas. Ett pionjärverk som Gerd Brantenbergs litteraturhistoriska essä över nordisk litteratur med lesbiska motiv, *På sporet av den tappte lyst* från 1986, har ännu inte fått någon vetenskaplig uppföljare i vårt språkområde.

Några tematiska huvudlinjer

Den här undersökningen avser vara ett bidrag till en sådan litteraturhistorieskrivning och behandlar en period som ännu ligger rätt nära i tiden, nämligen det svenska 1980-talet. Årtiondet är intressant av flera skäl. Under seklet genomgår det skönlitterärt gestaltade lesbiska begäret en metamorfos i den svenskspråkiga litteraturen från att utgöra en störning över handling till identitet. Under 80-talet kan man iakttä de två senare av dessa tre teman. Den snabba förbättringen av homosexuellas samhälleliga villkor under 1900-talets sista tre decennier åtföljs av en lika snabb förändring i den skönlitterära skildringen av lesbiskt begär.

Homosexualitet övergick från att vara en huvudsakligen moralisk till att bli en legitim politisk fråga när en statlig utredning för att undersöka homosexuellas sociala och rättsliga situation tillsattes år 1978, och när Socialstyrelsen strök homosexualitet ur sitt sjukdomsregister år 1979. Samtidigt kan man notera att det lesbiska begäret får nya funktioner och roller i skönlitteraturen. Under senare delen av 1970-talet försvinner sjukdomsresonemang och kopplingen mellan lesbiskt begär och död, undergång och ensamhet – som tidigare varit vanliga – nästan helt ur den litterära motivkretsen. Kopplingen mellan lesbiskt begär och subjektstillblivelse och autonomi är däremot ett tema som blir vanligt från och med 60-talet och som är inspirerad av den framväxande kvinnorörelsen och dess medvetandehöjande strategier.

Under 80-talet sker en diskursiv brytning i gestaltningen av lesbiskt begär, där

lesbiskhet gestaltas både som en (sexuell) handling och som en identitet. I vissa böcker utgör lesbiskhet det avvikande som måste förklaras medan den i andra är självklar och relativt oproblematiserad. Karaktäristiskt för utvecklingen under 80-talet är rörelsen bort från heteronormativiteten.

Det lesbiska begär som jag är på spaning efter lokaliseras i möten mellan kvinnor som väljer en annan sorts relation med varandra än vad patriarkala och heteronormativa samhälls- och berättelsestrukturer föreskriver. Detta begär kan vara artikulera eller metaforiskt och sexuella handlingar kan förekomma eller saknas, begäret kan finnas explicit i texten eller existera snarare mellan raderna, i det utsagda. Det är alltså inte fiktiva karaktärers sexuella identiteter som är föremål för undersökningen utan snarare dessa karaktärers handlingar, som jag kallar lesbiska textögonblick i en narratologisk berättelsestruktur. Det är en tillämpning av Marilyn R. Farwells strukturalistiska teori om det lesbiska berättelseutrymmet (lesbian narrative space)¹ Den bygger på feministisk narratologisk teori som har identifierat två strukturella utrymmen i de traditionella västerländska berättelserna. Dessa hierarkiskt ordnade, icke-överlappande utrymmen är genuskodade, och där det manligt kodade utrymmet kännetecknas av ett aktivt subjekt i rörelse, utmärks det kvinnligt kodade utrymmet av ett passivt och orörligt objekt. Förbund mellan kvinnor hindras på en strukturell nivå eftersom det kvinnliga utrymmet endast är till för den manliga hjälten, som hinder eller belöning (monstret som ska övervinnas eller prinsessan som ska erövrats).

En berättelsestruktur som överskrider denna traditionellt patriarkala struktur är vad Farwell kallar det lesbiska berättelseutrymmet. Den kännetecknas av en upphävning av dikotomier grundade på anatomiska könsskillnader och tillåter därmed flytande gränser. Detta lesbiska likhetsutrymme återfinns exempelvis i Monique Wittigs och Luce Irigarays texter, där lesbiskhet definieras bortom en karaktärs sexualitet och istället positioneras i omvärderingen av västerländska berättelsers binära strukturer, som manlig/kvinnlig, subjekt/objekt, närvaro/frånvaro. Koncentrationen av en kvinna på en annan stör och förstör västerländska dualismer och förvanskningen av gränserna mellan subjekt/objekt och älskande/älskade underminerar den normativa heterosexualiteten som dessa dualismer bygger på.² Där denna dekonstruktion börjar, börjar också det lesbiska berättelseutrymmet eftersom det saboterar ett betydelsesystem som bygger på könsskillnader för att skapa mening.³

Passing phase

Inger Edelfeldt och Madeleine Lundberg skriver båda om flickors erotiska uppvaknande, Edelfeldt i ungdomsromanen *Juliane och jag* (1982, även publicerat i pocket och som tv-serie under namnet *Nattens barn*) och Lundberg i sin självbiografiska roman *En lektion i svenska* (1988). I nära anslutning till psykoanaly-

tiska teorier beskriver båda en narcissistisk fas och fysisk attraktion flickor emellan som självklar, något som hör puberteten till. Men genomförandet skiljer sig åt, något som förklaras av romanernas genretillhörighet och målgrupp. Lundberg skildrar sin huvudperson Madeleines utveckling från barn till vuxen, och den sexuella initieringen upptar bara några korthuggna meningar i denna berättelse:

Vi tar på varandra, försiktigt, smekamt, som på skoj. Plötsligt river jag henne över bröstvårtorna så hårt jag kan.

Jag har inte mycket till naglar eftersom jag biter på dem, ... ändå måste det ha gjort ont. Renate gnyr. "Mera", säger hon, "hårdare." Och medan hon fortsätter att åla sig böjer hon sig fram och börjar slicka mig på låret. Sen flyttar hon till insidan av mitt ben och biter. Hennes lockar kittlas. Nu klämmer hon mig på bröstvårtorna. Vi flämtar. Jag är lika svettig som hon. (Lundberg 1988, sid. 38)

Det är den några år äldre, sexuellt brådmogna Renate som förför den ca 14-åriga Madeleine, en överrumplande erfarenhet som ger Madeleine mersmak. Renate tröttnar dock ganska snart på Madeleines tillgivenhet och ägnar sig åt killar istället. Mutad till tystnad med en ficklampa förstår Madeleine att det är bäst att låtsas som att det hela inte har hänt. Episoden, som nämns flyktigt och liksom i förbigående, berörs heller inte i fortsättningen. Det är bara dessa korta meningar som intygar att det faktiskt har hänt och läsaren förstår att det är orsak till Madeleines livslånga lojalitet till Renate, en lojalitet som inte återgäldas och förmedlar porträttet av en tragisk vänskap och obesvarad kärlek. Det är värt att notera att den vuxna Madeleine har ett barn, men om någon heterosexuell initiering får man inget veta.

Edelfeldt däremot dröjer i sin beskrivning av två tonårsflickors vänskap vid den suddiga gränsen där vänskap övergår i erotik. Här är det tjejgängets ledare som bestämmer att Juliane och Kim betar sig "mysko" med sina intressen för ockultism, svart magi och skräckromaner. De utpekas som "lesbiska", trots att båda svärmar för några äldre, oåtkomliga killar. Att prata om dessa killar är för Kim och Juliane en ventil när närheten dem emellan känns för påträngande. Men Kim har sensibiliserats av klasskamraternas retsamma kommentarer och börjar fundera över sina känslor för Juliane:

Jag tänkte på allt det där pratet om att Juliane och jag skulle gifta oss, och så undrade jag om jag var konstig som ville ta i henne. Ibland kunde det ju kännas som om någonting drog mig till henne. Då blev jag livrädd. Om nu alla misstänkte oss för att vara konstiga, så kanske det berodde på att vi faktiskt *var* konstiga. Jag, åtminstone. (Edelfeldt 1982, sid. 162.)

Trots en viss osäkerhet håller Kim isär andras tolkning av hennes känslor och sin egen, det är bara hon som vet vad hon känner och det är inget att skämmas för. Sommarlovet avslutar berättelsen och frågan om och hur Kim ska yppa

sina känslor för Juliane lämnas öppen. Denna bok har en tydlig pedagogisk funktion, den vill erbjuda en ung läsare identifikation och hjälp att orientera sig i en komplicerad tillvaro och ett snårigt känsloliv. Edelfeldt ger Kims erotiskt färgade känslor för Juliane legitimitet och en viss allmängiltighet, hon upphäver en ung läsares ensamhet med dessa frågor, som kan vara svåra att ta upp med någon annan.

Båda författare beskriver könsåtskilda miljöer, där båda könen visserligen lever sida vid sida, men knappt umgås med varandra. I Lundbergs fall är det en bruksmiljö där män och kvinnor har olika arbetsuppgifter, i Edelfeldts fall är det skolan med sin gängbildning. Att enkönade miljöer främjar homoerotiska förbindelser har inte minst Freud iakttagit och beskrivit som en av uppväxtens normala, dock övergående faser. En slutsats, som Lundberg verkar ansluta sig till, men som Edelfeldt lämnar lite mer öppen.

Feministisk medvetandehöjande strategi

Under 1970- och 80-talet är bekännelse- och utvecklingsromanen den mest populära litterära genren för kvinnor som vill gestalta tidigare tabubelagda sexuella erfarenheter. Genrekraven är enligt Cristine Sarrimo att romanen har en självbiografisk prägel och att kvinnors erfarenheter skall stå i centrum, dessutom skall den rymma en politisk-emancipatorisk dimension.⁴ Ett utvecklingsmotiv – där en kvinnlig huvudperson drabbas av en kris, bearbetar denna, kommer till insikt och går vidare mot större frihet och rikare liv – är också vanligt för bekännelseromanen.⁵

Jakten på sex som led i den personliga frigörelsen står ofta för glädje och utveckling (man minns Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* från 1976), men det finns också ett mörkare stråk som avslöjar denna förmenta frigörelse som en chimär och konsumerandet av sex som en flykt från genuina mellanmännsliga kontakter.

Att utvecklas genom sexuell utlevelse är ett motiv som i svenskspråkig litteratur får sin lesbiska variant på 80-talet, ett decennium senare än exempelvis engelsk- och tyskspråkig litteratur. Trots att det är tre sinsemellan mycket olika berättelser som Inger Alfvén, Anne-Marie Berglund och Ingrid Sjöstrand har skrivit, är händelseförloppet detsamma: en heterosexuell kvinna kommer genom en sexuell erfarenhet med en annan kvinna (vars sexuella identifikation är otydlig) till insikt om sin otillfredsställande livssituation. Hon bryter för en kort tid med sitt invanda liv men återvänder sedan till heterosexuella relationer eftersom det lesbiska alternativet av olika skäl är otänkbart.

Mera lek än kär – Arvedelen

Inger Alfvéns historiska släktkrönika *Arvedelen* från 1981 om fyra generationer

kvinnors historiska villkor är inte en klassisk bekännelseroman, men det ovan skildrade händelseförloppet stämmer väl in på en av dess huvudpersoner, och hela berättelsen har en medvetandehöjande effekt på läsaren. Kvinnorna i romanen – från den omyndiga fabriksrshustrun Sara i slutet av 1800-talet, vars främsta uppgifter är att föda barn och att vara dekorativ, över den energiska Agnes som grundar en folkhögskola på 1920-talet, till den resignerade Clara som ger upp sina egna konstnärsambitioner för makens författardrömmar – har en gemensam arvedel, nämligen tvånget att underordna sig män, som hindrar dem från att förverkliga sina egna konstnärliga ambitioner. Det är först den fjärde generationens kvinna, Johanna, som på 1970-talet bryter mönstret. Hon skiljer sig från sin förtryckande man, blir konstnär och skildrar sina förmödrars livsvillkor i en utställning.

Det är förhållandet mellan den första generationens huvudperson, fabriksröfrun Sara och hennes sällskapsdam Amelie som är intressant i detta sammanhang. Mellan dessa två kvinnor i deras sociala isolation utvecklas en romantisk vänskap med erotiska förtecken, något som enligt historikern Lillian Faderman och etnologen Karin Lützen inte var alldeles ovanligt bland de högre klasserna i slutet av 1800-talet, då berättelsen utspelar sig.⁶ Kvinnorna skapar ett rum för sig själva, och i detta intima utrymme träder ett antal problemkomplex i dagen, som Alfvén ger en både samhälls- och patriarkatskritisk udd. Det är egentligen inte det specifika lesbiska temat som står i centrum för berättelsen, det är ett relativt oproblematiserat medel som leder till det överordnade målet, att framföra en kritik mot dåtidens patriarkala klassamhälle, där även borgarkvinnans offermentalitet och bristande initiativkraft för att förändra sin situation får sig en släng av slev.

Intressant för min frågeställning är hur klasskillnader och olika trosuppfattningar ställs mot varandra och hur de ger Saras och Amelies relation olika innebörder. Sara är den som profiterar mest på deras vänskapsrelation och hemliga sexuella förbindelse. Hon upplever en i sina ögon helt oskyldig sexuell njutning utan att behöva vara rädd för graviditet – dödligheten i barnsäng var hög på den tiden, preventivmedel obefintliga. Hon som den klassmässigt överlägsna leker den romantiska och naiva leken om deras eviga vänskap, kanske tror hon till och med på den, för i Amelie har hon fått en vän vars lojalitet hon kan lita på eftersom "vännen" är ekonomiskt beroende av henne:

- Vi är vänner du och jag Amelie, inte sant, säger hon. Vi är som systrar vad som än händer.
- Ja, suckar Amelie genom mörkret. Det är vi. [...]
- Jag tycker så mycket om dig Amelie, viskar Sara och kramar om handen. Du är min

syster och min vän i evig tid. Det finns ingenting på denna jord nu som kan skilja oss åt.

Sara känner hur Amelie för hennes handrygg upp mot sitt ansikte och mot sina kinder, över sina ögon och sina läppar på glänt. Hon känner vätan mot sin hud.

- Tror du verkligen det Sara, kommer Amelies röst. Tror du att detta mellan dig och mig kan bestå?

- Tror du inte på vår innerliga vänskap?

- Jag försöker tro på den, men jag är så rädd Sara, så rädd för det som ska komma.

- Men vad skulle väl hända?

- Det vet jag inte. Just därför är jag så rädd. (Alfvén 1981, sid. 88)

Amelies stränga tro utmanas av den sexuella relationen med Sara, som i hennes ögon är en dödssynd, kättja. Hon anser också att Sara begår äktenskapsbrott. Dock låter hon sig invaggas av Saras borgerliga fantasier om ett gemensamt, enkelt liv i ett litet torp i skogen. Det är först när hon ställer Sara mot väggen och kräver att hon ska välja mellan henne och maken som lekens grymhet framträder för Amelie – hon blir utskrattad och uppsagd. Sara återvänder till maken och blir snart därefter åter gravid. Amelies öde är ovisst. Kritiken mot den härskande ordningen framförs till stor del genom Amelie, vars åsikter om kvinnors självbestämmanderätt är för radikala för att få några konsekvenser förrän fyra generationer senare, i romanens sista del. Det är alltså inte oväntat att Amelie avlägsnas ur handlingen och att den i texten kritiserade ordningen återställs.

På spaning efter ett kvinnligt begär – Kom tillbaka, lilla väninna!

I en mer samtida kontext utspelar sig Anne-Marie Berglunds novell "Kom tillbaka, lilla väninna!" (i *En ödets gunstling*, 1980). Här är det den unga stockholmska konststudenten Marianne som tror att ett sexuellt möte med en kvinna ska förändra henne genomgripande. Chansen kommer när hon får besök av sin brevvän Anna från Sörmland och luften är tjock av bådars förväntan på ett erotiskt möte, men till en början vågar ingen ta initiativet. Berglund har tidigare gjort sig ett namn som manusförfattare för pornografiska filmer, bland annat *Veck-ända* i Stockholm från 1977, där hon saboterar de klassiska pornotopierna genom att, med Carl-Mikael Edenborgs ord, visa betraktaren en sjaskigare verklighet genom ett drag av ful realism och blyg osäkerhet, som undergräver pornografins mål att vara upphetsande.⁷ Samma strategi använder Berglund här. Textens avsaknad av sexuell laddning i dess konkreta och handfasta språk, där vaginan liknas vid en "sipprande spricka i en bergvägg" (Berglund 1980, sid. 19) och armsvett vid "kattungepiss" (ibid., sid. 18) motsvaras av kvinnornas fumlighet och valhänthet. Hon gäckar det pornografiska ögat och saboterar läsarens förväntningar på det erotiska mötets romantiska projekt: Kropparnas möte är fadd, ingen njuter.

Det går också att utläsa en patriarkatskritik i hennes text. Kvinnornas hjälplöshet inför varandra visar de diametralt motsatta roller kvinnor och män förväntas inta i det traditionella heterosexuella kärleksmötet. Den kvinnliga partens hänvisning till en passiv objektsposition ställs i blyxtbelysning i det lesbiska mötet, där åtminstone en part måste bryta med den heterosexuella genuskoreografin och förskjuta maktrelationerna genom att agera enligt ett annat manuskript om ett initiativtagande, aktivt kvinnligt begär, ett manuskript som – i avsaknad av förebilder – trevande måste skrivas själv. Avsaknaden av ett sådant genusmanuskript tydliggörs genom att Mariannes och Annas kroppsliga möte konstrueras kring upplevelsen av brist: brist på spänning och upphetsning, brist på penis och sexuell uppfyllelse, brist på givna handlingsmönster och brist på kommunikation.

Marianne hade hoppats på en initiering genom att ha sex med en kvinna, eller kanske på en sorts försoning med sin alienerade kropp. Hon drömmer om att kasta av sig sin självbild av ”det obefintliga spöket som bara sära[r] på benen” (ibid., sid. 22) och få tillträde till en annan värld, där hon får ha en egen lust, får ta initiativet och begära andra kvinnor. Men Berglund ställer sig avvaktande och snarare negativ till frågorna huruvida ett vidlyftigt sexliv är en väg att nå frigörelse och huruvida det är möjligt för en kvinna att vara en initiativtagande, sexuellt aktiv part annat än i fantasivärlden. Men ändå inger berättelsen hopp. Marianne har blivit medveten om att hon inte bara är ett objekt för män, hon är också ”en annan kvinna som dom [männen] inte vet hur man handskas med” (ibid., sid. 24). Den internaliserade könsrollen kan inte kullkastas över en natt, och även om den stora förändringen kanske förblir en chimär så har upplevelsen förändrat Marianne och gett henne insyn i en värld där kvinnor faktiskt får ha ett sexuellt begär och får ta det sexuella initiativet.

Patologi eller politik? – Det är nu

I Ingrid Sjöstrands roman *Det är nu* (1983) kämpar två tanketraditioner – den psykoanalytiska och den politiska – om rätten att definiera innebörden av lesbiskhet. Hanna, gift dubbelarbetande fyrbarnsmor och arbetsterapeut, möter den betydligt yngre radikalfeministen Jette på en konferens och de blir passionerat förälskade i varandra. Men hur ska deras relation utvecklas? Hanna ser ingen framtid för dem trots att hon drömmer om att i en lesbisk relation kunna åter skapa det perfekta mor/dotter-förhållande som hon aldrig fick uppleva (varken som dotter eller som mor), eftersom lesbisk separatism för henne är samma sak som att ge upp kampen för jämställdhet för att ”krypa ihop med varandra” (Sjöstrand 1983, 162) i en kvävande symbios med en kvinna som är en exakt kopia av henne själv:

jag skulle aldrig kunna leva ihop med dej Jette Inte ens om allt vore annorlunda
 bara att dela rum var en prövning
 Ett helt rum med bara kvinnosaker Krämer och bodypowder och rosafärgade
 burkar Det kommer mej att slänga upp fönstret (Sjöstrand 1983, sid. 223, uteläm-
 nade skiljetecken i original)

Denna föreställning om lesbiskhet som narcissism och sökande efter ett moders-
 substitut kommer – liksom tanken om lesbiskhet som en övergående ungdomsfas
 – ur den psykoanalytiska traditionen i Freuds efterföljd. Jette däremot står för
 en ny generation feminister, som betonar separatismens politiska potential som
 ska störta patriarkatet genom samarbetsvägran, och ger därmed lesbiskhet en
 ny, brännbar innebörd. Man får inte veta så mycket om Jettes tankar kring lesbisk
 separatism som politisk strategi, men konsekvenserna Hanna drar av deras
 förhållande är att hennes flykt från ett havererande äktenskap in i en amorös
 förbindelse inte är någon lösning på hennes problem och att hon borde åter-
 vända till maken. Här går texten också i dialog med och kritiserar de samtida
 författare och romaner som skildrar en kvinnas uppbrott ur en relation med en
 man för att leva med en kvinna istället, som exempelvis *Uppbrott* av Bente Clod,
Skammen förbi av Anja Meulenbelt, *Hudömsning* av Verena Stefan eller *Kvinnorummet*
 av Marilyn French. Även Jette återförs till den heteronormativa ordningen. När
 Hanna besöker Jette en tid senare har denna skaffat man, barn och hus och är så
 överhopad av uppgifter att hon knappt hinner tala med sin gäst. På sätt och vis
 motsäger bokens slut dess projekt om frigörelse genom medvetandehöjande.
 Ty vilka slutsatser ska läsaren dra? Att Jette, som är yngre än Hanna, nu har axlat
 den dubbelarbetande moderns otillräcklighetsbörda? Att mamma därmed är
 ”lik sin mamma”? Och att alla kvinnor ofrånkomligen måste hamna i denna
 grottekvarn? På dessa frågor ger romanen inga svar, och bjuder heller inga alter-
 nativ.

Bortom heteronormen

Berättelserna jag hittills har tagit upp har alla överskridit den av tradition hetero-
 normativa romanstrukturen, men denna rörelse bort har alltid mer eller mindre
 tydligt åtföljts av ett återställande av den heterosexuella ordningen i berättelsens
 slut. Någon lesbisk happy ending hittar man inte i dessa texter. Det lesbiska
 begäret och mötet mellan kvinnorna fungerar här snarare som en väckarklocka
 och har en katharsisk, medvetandehöjande effekt på figurerna. Avgörande frå-
 gor om kärlekens och relationens villkor ställs, priset som kvinnor får betala i
 ett patriarkalt samhälle tas upp till diskussion, och trots att kvinnor står i berät-
 telsens centrum är män ändå alltid latent närvarande eller lyser med en betydelse-
 full frånvaro som ges innebörden av brist. Det är därför föga förvånande

att det i dessa berättelser är det lesbiska begäret som måste förklaras, och man ser olika förklaringsmodeller i rörelse där psykoanalytiska tolkningar är vanligast.

De följande tre romanerna bryter med denna heteronormativa berättelsestruktur och beskriver antingen en rörelse bort från heteronormen eller befinner sig redan från början bortom. Det rör sig om Birgitta Stenbergs *Kärlek i Europa* (1981), Enel Melbergs *Månbrunnen* (1981) och Tove Janssons *Rent spel* (1989). De står alla på tröskeln till 90-talet (möjligtvis inte alltid kronologiskt, men i varje fall tematiskt) och bereder vägen för de nya lesbiska romanerna med tydliga lesbiska karaktärer som börjar komma ut runt 1995, vilket även är året för partnerskapets införande.

Karaktéristiskt för både Stenberg, Melberg och Jansson är anknytningen till den lesbiska litteraturtraditionens ”grand old novel” *The Well of Loneliness* av Radclyffe Hall från 1928 (på svenska utgiven som *Ensamhetens brunn* 1932) som de skriver olika fortsättningar på, och därmed slår en bro mellan det förflutna och framtiden.

Det är roligt att vara gay – Kärlek i Europa

Birgitta Stenbergs pikareskroman *Kärlek i Europa* handlar om en ungs kvinnas sommarupplevelser i Frankrike och Italien, där sex och litteratur spelar huvudrollen. Den unga Birgitta siktar på en författarkarriär och föresätter sig att uppleva så mycket som möjligt för att kunna förvandla det till litteratur. I en bar i Cannes träffar Birgitta amerikanskan Martha och blir blyxtförälskad i den manliga unga kvinnan som uppträder distingerat som en gammaldags gentleman. Medan Martha beställer in en whiskey till Birgitta, rullas deras framtida, gemensamma liv upp inför hennes inre öga: ett hus någonstans i Sydeuropa där Martha lär henne älska och där hon skriver romaner medan Martha spelar piano för henne. Ungefär så skulle de också få det, och ungefär så har för övrigt huvudpersonerna i *Ensamhetens brunn* haft det. Efter separationen från Martha – det blev för mycket fest och för lite skrivet, kassan sinade och sommarlovet tog slut – återvänder Birgitta till Stockholm och föresätter sig att skriva en ”glad homosexbok som visar hur roligt det är att vara gay” (Stenberg 1981, sid. 255). Boken refuseras dock av förlaget, Birgitta Stenberg var helt enkelt före sin tid. 1950-talet var inte rätt tid för glada homosexböcker, det var fortfarande Radclyffe Halls dystopi som dominerade. Men 1981, när *Kärlek i Europa* slutligen publiceras, har alltså tiden kommit att skriva andra, nya berättelser, som handlar om kvinnors begär och livshunger. Man kan ha sex med vem man vill, älska både män och kvinnor. Man behöver inte välja, man kan få allt, det är bara att ta för sig. Stenbergs skildring är för övrigt en av få i svenskspråkig litteratur som skildrar tydliga butch/femme-roller, från kläder över parfym till hushållsuppgifter.

Men Birgitta trivs illa med sin femmeroll, och det är först när hon erövrar butchhållningen och bryter underkastelsen gentemot Martha (vilket gör en fortsatt relation omöjlig) som Birgitta tar kommando inte bara över sin sexualitet utan också över sin egen text. Som Jan Magnusson har påpekat är det alltså med den lesbiska butchkvinnans attityd av dominans och behärskning som Birgitta erövrar sitt författarjag och sitt författarskap – författarinnan är en butch.⁸

En demonisk drift – Mona & Lia

Som en parentes skulle jag vilja nämna Barbro Widebäcks roman *Mona & Lia* (1983), som mot bakgrund av *Kärlek i Europa* ter sig närmast parodiskt. Även här är det en ung kvinna som flyr Sverige för södra Europa, den här gången ön Gozo. Även hon söker sexuella äventyr och med vild beslutsamhet föresätter hon sig att omvända en bisexuell man, Bert, tillbaka till heterosexualitet. Även litteraturen spelar en föregivet viktig roll. Mona låtsas nämligen vara författare (men skriver inte en enda rad) och läser aldrig mer än en enda bok –

Christopher Isherwoods *Christopher and his kind*, som är den homosexuelle författarens självbiografi. Mellan den sexuellt utsvultna Mona, modersbundne Bert, hans dominanta mor Lia och Berts svartsjuka älskare Bruno utspelar sig svartsjukedramer som ter sig närmast oidipala och som flera gånger håller på att kosta de inblandade livet.

Widebäcks vulgärtolkning tar upp alla klichéer och myter om homosexualitet som finns att uppbringa (varför hon också hade svårt att hitta ett förlag för romanen). Hon skildrar homosexualitet som en okontrollerbar och vanebildande drift, närmast som drogmissbruk, som också kan leda till tvångsmässig prostitution eftersom det överspända sexuella begäret inte kan tillfredsställas på annat sätt. Det är framför allt den manliga homosexualiteten som demoniseras, men romanens noll- och vändpunkt utgörs av vad som närmast kan liknas vid en lesbisk våldtäkt. Den något besynnerliga förklaringen till varför Mona våldför sig på sin kvinnliga kompis är hennes ohejdbara sexuella drift, som måste tillfredsställas närmast mot hennes vilja, och i avsaknad av en man får vem som helst duga. I överförd bemärkelse handlar berättelsen dock om att återfå kontrollen över sitt liv och beskriver Monas resa från missanpassad, överviktig kveulant med oordnad tillvaro, som låter slumpen styra sitt liv, till viljestark, smal kvinna, som tar kommando över sitt liv, samtidigt som hon är på väg att etablera sig i samhället med yrke och pojkvän (jo, det är Bert). Att boken på samma gång är en förolämpning mot homosexuella, överviktiga och äldre personer verkar inte bekymra författaren. Denna bok ter sig i sin diskursiva samtidskontext som en veritabel fossil.

Ett matriarkaliskt paradiset – Månbrunnen

Samma år som *Kärlek i Europa* – 1981 – publicerar Enel Melberg *Månbrunnen*, en roman som i sin beskrivning av lesbisk kärlek inte skulle kunna vara mera olik *Kärlek i Europa*. Melberg är tydligt inspirerad av matriarkatsteorier som florerade inom kvinnorörelsen vid denna tid. Dessa teorier utgår från Johann Jakob Bachofens kulturhistoriska studie från 1861, *Das Mutterrecht (Modersrätten)*, där Bachofen utifrån antika fynd och myter sökte stöd för sin tes att de äldsta samhällsformerna var matriarkat. Melbergs projekt i *Månbrunnen* är att skapa en kvinnlig ursprungsmyt och en matriarkal utopi. På samma sätt som Bibeln berättar skapelsehistorien om hur jorden och människorna en gång skapades och varför människan fördrevs från paradiset, så skapar Melberg en myt där hon förklarar den patriarkala nutiden och skapar en matriarkal vision och urbild av en värld innan banden mellan kvinnorna blev avslitna av män och en patriarkal makt.

I berättelsens centrum står tre kvinnor, som ”dyker ner i brunnen” (bokens baksidestext) på spaning efter nya vägar och efter sina sanna jag. Lill, som finner sig på landet för en fastvecka, hennes flickvän Marian, som trots att hon älskar Lill fortfarande har förhållanden med olika män, och Rita, gift författare med skrivkramp, som letar efter nya vägar i sitt författarskap. I berättelsens början är Lill försvunnen och Rita får av en slump Lills dagbok från fastveckan i sin hand. Både hon och Marian ger sig ut för att söka efter Lill, och alla tre återförenas slutligen på den grekiska ön Lesbos.

Melberg arbetar omsorgsfullt med symboler och figurer ur den grekiska mytologin samt med variationer av den heliga treenigheten i feministisk tappning. Berättelsen rör sig från en patriarkal verklighet, där homo- och bisexualitet anses vara sjukliga och bero på en problematisk barndom eller en felaktig könsidentifikation, till det matriarkala paradiset, där homo-, bi- och heterosexuallitet är delar av en mytisk trefaldighet. Mot Fadern, Sonen och den Helige Anden ställer Melberg den kvinnliga treenigheten som Lill, Marian och Rita förkroppsligar var sin del av eftersom de bär komplementära kännetecken som an knyter till färger, naturelement, gudinnor och sexualiteter. Så representerar kvinnorna färgerna svart, rött och vitt; naturelementen jord, vatten och luft; gudinnorna Persefone, Myrine och Athena, och homo-, bi- och heterosexuallitet.

Genom att skildra homo-, bi- och heterosexuallitet som delar av en trefaldig ursprungssexualitet skapar Melberg ett alternativt, utopiskt slut till *Ensamhetens brunn* (till vilken hon knyter an redan i titeln). En patriarkal, fördömande Gud som straffar den avvikande med ensamhet och förtvivlan har ersatts av en inkluderande och kärleksfull kvinnogemenskap, där alla egenskaper är en del av helheten. Hon motsätter sig den moderna heterosexuallitetens myt om sig själv som den enda rätta sexualiteten och klargör att det är homofobin och patriar-

katet, inte homosexualiteten i sig, som är problemet. Hon tar fenomenet lesbiskhet bortom de populära orsaksförklaringarna natur kontra kultur för att istället hylla den som en ursprungsprincip, en oskiljbar och nödvändig del i kvinnoidentifikationen och sexualitetens helhet. Lills försvinnande innebär den patologiska kvinnans symboliska död, och när hon återfinns på Lesbos har hon återfötts som del av en helig, mytisk treenighet.

Söker man i boken efter vägar hur denna kvinnogemenskap och –solidaritet ska uppnås blir man däremot besviken. lesbiskhet och bisexualitet verkar vara givna strategier, men den negativa gestaltningen av lesbiska relationer och av lesbisk subkultur är föga uppmuntrande. Istället förefaller den i boken oproblematiserade heterosexualiteten – så som den skildras i det av stöd och förståelse präglade förhållandet mellan Rita och Josef – som det normala, sunda, förnuftiga och därmed självklara alternativet. Bilden av kvinnors ursprungliga samhörighet lyckas därför till slut ändå inte riktigt övertyga.

Berättelser ur garderoben – Rent spel

Hur man kringgår förbud och ändå når ut med sitt budskap visar Tove Jansson med romanen *Rent spel* från 1989. Den är – vad jag vet – den första av överhuvudtaget mycket få romaner som tar upp äldre lesbiska kvinnors liv. Denna skildring av en gemensam, lycklig ålderdom är av oerhört symbolvärde för den marginaliserade och osynliggjorda samhällsgrupp som äldre lesbiska kvinnor utgör. Speciellt är att boken betecknas som ”väninneroman” på bokens baksida, och inte heller i berättelserna tematiseras relationens art närmare fast det för en uppmärksam läsare är rätt tydligt att det handlar om en lesbisk relation. Varför är Jansson så förtegen, vad hindrar henne att skriva det rent ut? Det finns en uppenbar förklaring till varför hon inte är mer explicit, och det är den finska lagstiftningen. Mellan 1971 och 1998 (!) fanns det nämligen i finsk lag ett så kallat ”reklam”- eller uppmaningsförbud mot homosexualitet. (Innan dess kunde homosexuella straffas med fängelse i upp till två år eller till och med kastreras.) Avkriminaliseringen innebar visserligen personliga lättnader för homosexuella i Finland, men den officiella hållningen var fortfarande fördömande – homosexualitet ansågs vara en sjuklig personlighetsstörning som med rätt vård skulle kunna botas. Jansson skulle med andra ord ha gjort sig straffbar om hon i bokform uttryckligen hade skrivit om homosexualitet, för att inte tala om utgivarens och läsekretsens ovissa reaktioner. Men att budskapet ändå nådde läsekretsen visar priser hon fick ta emot av bland annat den finska organisationen för sexuellt likaberättigande (SETA) och den nordiska kulturarbetarorganisationen för homosexuella, Tupilak.

Rent spel handlar om två finska konstnärer i 70-årsåldern, Jonna och Mari, deras gemensamma liv och den stora roll som konsten och kärleken spelar för

dem. Det är ömsinta, ibland dråpliga, alltid till synes enkelt uppbyggda berättelser med existentiellt bråddjup om två personer som kan varandra och som är "välsignade med kärlek". De ger varandra stöd i konstnärligt svåra situationer, har förståelse för varandras svag- och egenheter och engagerar sig i varandras projekt, dock försiktigt och med respekt. Man anar små maktkamper om tolkningsföreträdet, ständiga omförhandlingar för gränsen mellan närhet och distans, och till slut en frigörelseprocess och ett brott med relationens givna maktstruktur som förebådar en ny vändning i deras relation.

Även denna roman knyter redan med konstnärstemat an till *Ensamhetens brunn* men skildringen av en lycklig lesbisk ålderdom motsätter sig tydligt dels Halls men också andras eländesskildringar av lesbiska relationer och olyckliga lesbiska liv, vilka har dominerat ända sedan motivets intåg i litteraturen. Jansson tar heller inte ställning till den patologiska bilden av homosexualitet, och istället för att göra den onämnbare lesbiska kärleken till bokens huvudnummer överskrider Janssons figurer sin sexualitet, och det som gestaltas är allmängiltiga och allmänmännliga problemställningar och upplevelser som alla, oavsett sexualitet och ålder, kan känna igen sig i, levandegjorda i en kärleksskildring mellan två kvinnor.

Lesbiska öar

Dessa tre sistnämnda romaner markerar en brytpunkt i svenskspråkig litteratur, en övergång som åtskiljer olika sätt att skriva om lesbiskt begär. Före 80-talet var det närmast omöjligt att skönlitterärt gestalta en positiv lesbisk identitet eller relation på ett trovärdigt sätt eller att låta bli att förhålla sig till den patologiska bilden av den lesbiska kvinnan. Birgitta Stenbergs, Enel Melbergs och Tove Janssons romaner har fjärrat sig från en heteronormativ kontext och skildrar homo- och bisexualitet på ett mycket mer positivt och bejakande sätt. En sak som dock skiljer dessa romaner från nästa decenniums är den minimala konfrontationen med omvärlden, som exempelvis tar sig uttryck i romanfigurernas yrken. De är konstnärer, skolkande studenter eller sjukskrivna. På detta sätt gestaltas den lesbiska relationen som en ö i dubbel bemärkelse. Kvinnorna är antingen isolerade i sina hem eller erkända som lesbiska bara i en isolerad kontext, på en geografisk ö eller i en snäv subkultur – lesbiska öar i ett heteronormativt samhälle, där avskildheten är en fristad, men också isolering. När 80-tal övergår i 90-tal märks en ny litterär utveckling: den självmedvetna lesbiska kvinnan kliver in i det litterära persongalleriet i romaner som Eva Lejonsommars *Att älska henne* och Louise Boije af Gennäs *Stjärnor utan svindel*. Hon bryter isoleringen och kommer ut ur garderoben.

Noter

- ¹Farwell i *Lesbian texts and contexts* 1990, Farwell 1996.
²Farwell 1990, s. 93.
³Farwell 1990, s. 101.
⁴Sarrimo 2000, s. 9.
⁵Malmberg i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria IV* 1997, s. 177.
⁶Faderman 1981, Lützen 1986.
⁷Edenborg i *Res Publica* 1997:35/36, s. 189f.
⁸Magnusson i *Europa* 1999, s. 257.

Litteratur

- Alfvén, Inger: *Arvedelen* (Stockholm 1981).
 Bachofen, Johann Jakob: *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur* (Stuttgart 1861).
 Berglund, Anne-Marie: Kom tillbaka lilla väninna! (i: *En ödets gunstling. Noveller*. Stockholm 1980).
 Boije af Gennäs, Louise: *Stjärnor utan svindel* (Stockholm 1996).
 Brantenberg, Gerd; Espedal, Bodil; Larsen, Relsen; Nilsen, Lisbeth; Torud, Astrid: *På sporet av den tapte lyst* (Oslo 1986).
 Clod, Bente: *Uppbrott* (Stockholm 1977).
 Edelfeldt, Inger: *Juliane och jag* (Stockholm 1982).
 Edenborg, Carl-Mikael: Är vi alls intressanta? Att läsa Anne-Marie Berglund som pornograf, illusionist och desillusionist; något om noveller och att göra snedsteg (*Res Publica* 35/36, Eslöv 1997).
 Faderman, Lillian: Surpassing the love of men. *Romantic friendship and love between women from the Renaissance to the present* (New York 1981).
 Farwell, Marilyn R.: *Heterosexual plots and lesbian narratives* (New York / London 1996).
 -: Heterosexual plots and lesbian subtexts: Toward a theory of lesbian narrative space (i: *Lesbian texts and contexts: Radical revisions*, red. Jay & Glasgow, New York / London 1990).
 French, Marilyn: *Kvinnorummet* (Stockholm 1978).
 Freud, Sigmund: Om psykogenesen i ett fall av kvinnlig homosexualitet (i: *Samlade skrifter av Sigmund Freud V: Sexualiteten*, red. Crafoord, Sjögren, Warren, Stockholm 1998).
 Hall, Radclyffe: *Ensamhetens brunn* (Stockholm 1932).
 Isherwood, Christopher: *Christopher and his kind* (New York 1976).
 Jansson, Tove: *Rent spel* (Stockholm 1989).
 Lejonsommar, Eva: *Att älska henne* (Göteborg 1995).
 Lundberg, Madeleine: *En lektion i svenska* (Stockholm 1988).
 Lützen, Karin: *Hvad hjertet begærer. Kvinders kærlighed til kvinder 1825-1985* (Köpenhamn 1986).
 Magnusson, Jan: Kärlek i Europa – eller hur Birgitta blir Birgitta Stenberg (i: *Europa. Populärvetenskapliga föreläsningar hållna under Humanistdagarna den 9-10 oktober 1999*, red. Norén, Brembeck, Olsson, Ryder Liljegren, Norling, Göteborg 1999).
 Malmberg, Lena: Att skriva sig fri. Bekännelseromanen som 1970-talets nya genre (i: *Nordisk kvinnolitteraturhistoria band IV, På jorden 1960-1990*,

- red. Møller Jensen, Höganäs 1997).
- Melberg, Enel: *Månbrunnen* (Enskede 1981).
- Meulenbelt, Anja: *Skammen förbi* (Stockholm 1977).
- Müller, Corinna: *Kvinnor emellan – lesbiska möten i svensk 1980-talslitteratur* d-uppsats Södertörns högskola 2003 / Rapport nr 34, Centrum för kvinnoforskningsskriftserie, Stockholms universitet 2003).
- Sarrimo, Cristine: *När det personliga blev politiskt* (Stockholm/Stehag 2000).
- Sjöstrand, Ingrid: *Det är nu* (Stockholm 1983).
- Stefan, Verena: *Hudömsning* (Stockholm 1977).
- Stenberg, Birgitta: *Kärlek i Europa* (Stockholm 1981).
- Thorvall, Kerstin: *Det mest förbjudna* (Stockholm 1976).
- Widebäck, Barbro: *Mona & Lia* (Stockholm 1983).

Summary

This article explores a line of development in the depiction of lesbian desire in Swedish literature, focusing on the 1980s. During the 20th century, this desire undergoes a metamorphosis from disorder to act and identity in Swedish literature, and the two latter themes can be observed during the 1980s. As homosexuals' societal conditions continually improve during the last three decades of the century, so does the fictional representation of lesbian desire change. During the late 1970s, the pathology discourse and the connection of lesbian desire and death, misery and loneliness – frequently used up to then – vanishes almost completely. Instead, a connection between lesbian desire and autonomy and becoming a subject occurs more frequently, inspired by the growing women's movement and its consciousness-raising strategies. In the 1980s, a discursive shift in the portrayal of lesbian desire occurs where it is depicted both as a (sexual) act and as an identity. In some books, lesbianism is the deviancy that has to be explained, while it is self-evident and quite unproblematic in others. Characteristic for the development during the 1980s is the motion away from heteronormativity. But it is not before the 1990s that the relative isolation is broken in which most fictional lesbians live, and the self-confident lesbian woman enters the literary list of characters and comes out of the closet.

Corinna Müller är fil. mag. i litteraturvetenskap och arbetar f.n. med en större studie om hur lesbiskt begär skildrades i den svenskspråkiga 1900-talslitteraturen. Artikeln är en omarbetad och förkortad version av magisteruppsatsen "Kvinnor emellan. Lesbiska möten i svenskspråkig 1980-talslitteratur", som lades fram i januari 2003 vid Litteraturvetenskapliga institutionen på Södertörns högskola, Stockholm. Uppsatsen finns också publicerad som rapport nr 34 i Centrum för kvinnoforskningsskriftserie, Stockholms universitet, och kan beställas på tel. 08-16 22 22.